

A Mészöly-életmű irodalomtörténeti jelentőségének, befogadás-, hatás-, illetve kultusz történeti beágyazottságának a '80-as, '90-es évek kanonizáló recepciótörténetében kvázi-megszilárdult narratívája Mészöly Miklóst a „próza-

50 Rábai Dóra

A MÉSZÖLY-ÉRTEL- MEZÉS (KORTÁRS) ALTERNATÍVÁI

Szolláth Dávid: *Mészöly Miklós*

fordulat” Ottlik melletti „atyjaként”, a „Péterek” nemzedékének egyfajta „apafigurájaként”, próza-poétikáját a modernista humanizmus és a posztmodern „határán” helyezte el. E folyamatnak olyan kanonizáló igénynyel fellépő tanulmányok lettek emblematikus moz-

zanatai, mint Balassa Péter a *Filmet* a redukcionista-nominalista „új próza” fő műveként meghatározó 1985-ös tanulmánya, vagy Kulcsár Szabó Ernő az *Alakulásokat* a magyar próza posztmodern fordulatahoz kötő, 1994-ben megjelent irodalomtörténeti munkája.¹ A kialakult irodalomtörténeti elbeszéléseknek, amelyek Mészöly alakjának sajátos rögzülését biztosították Esterházy „előtt”, ahogyan Szolláth Dávid találóan megjegyzi, leginkább a bibliai Mózes története lehetne az architextusa: elvezeti a népet Kánaánhoz, de ő maga nem léphet be oda.

Szolláth Dávid monográfiája előszavában leszögezi, a Mészöly-életmű ezen irodalomtörténeti helyét illető vitakérdés mára elvesztette aktualitását, épp az említett tanulmányoknak köszönhetően már nincs szükség bebizonyítani Mészöly posztmodernségét vagy modernista humanizmusát; az ezen kanonizáló narratívák által elhullatott vagy háttérbe szorított életmű-részek és aspektusok elemzése ugyanakkor annál izgalmasabb lehetőségeket rejtenek. Ennek ellenére megjegyzendő, hogy a kanonizáció során kiszelektált művek, valamint a még fel nem fedezett értelmezési lehetőségek feltárása, a rögzült narratívák alól való előbújtatása érdekében Szolláth monográfiája – meglátásom szerint – éppen a Mészöly-értelmezés megdermedt formáit – a „posztmodern” nemzedék „apafigurájaként” való rögzítését, az ilyen jellegű megfogalmazásokkal együtt járó kultuszt, valamint, habár „[n]ehéz irodalomtörténeti (vagy bármilyen szellemi történeti) fordulópontot a »generációs váltás«, illetve az »elődök-utódok« alakzatai nélkül elgondolni” (163.), a kanonizáló irodalomtörténeti látásmód ezen fejlődéselvű narratíváinak „előtt-után” paradigmáját – igyekszik kritikusan kezelni. Az irodalomtörténet-írás mesternarratívájának esetleges szelektív szempontjai, a fogalmi kerettel együtt járó esztétikatörténeti narratívák elkerülése végett egy új fogalmi rendszer segítségével kívánja letapogatni – már-már mészölyi tárgyúsággal

és meg-nem-alkuvással („a mondanivaló legadekvátabb formáját kellene mindig újra megkeresni”)² – a Mészöly-életmű heterogenitását.

A Szolláth által bevezetett fogalmi hármas – *integráció, dezintegráció, álintegráció* – konceptuális javaslatának megfogalmazását ugyanis többek között az a felfrissítő szándék motiválta, „hogaz ezredvég vitáiban kissé megfáradt fogalmaknak (»szövegirodalom« vs. »történetesség«, »posztmodern« vs. »realizmus«) alternatívát keressünk, a diszkreditálásuk szándéka nélkül.” (488.) Így a *valamiféleképpen* elért egységet megvalósító művektől a formabontás szándékát hol rejtekező módon, hol provokatív „avantgardizmussal” megvalósító prózapoétikák ívén keresztül rajzolódik ki azon strukturális elv, amely a monográfia többé-kevésbé homogén látásmódot igénylő, „összegző” műfajának is megfelelően képes hangsúlyozni az életmű többszólamúságát – a számos műfajban, és olykor a műfaji határok átértelmezése mentén való alkotást, a mészölyi prózapoétika folyamatos átalakulását, vagyis a „megtalált” hangtól való kíméletlen újra és újra elfordulást a tárgy akarata felé, valamint a művekben rejlő párhuzamos értelmezési lehetőségeket.

Az egyes művek és életmű-egységek számos összefüggésben való vizsgálatát megvalósító monográfia ekképpen elsősorban nem egy kronológiai ívet követve mutatja be a Mészöly-életmű alakulástörténetét, hanem a tematikusan összetartozó művek egymás melletti tárgyalásával azon prózapoétikai változásokba bújtatott folyton-keresés, illetve újra és újra megújuló stratégiákkal kísérletező tetten-érni-akarás mentén, amelyen keresztül egyszerre képes a mészölyi életmű „centripetális erőit”, valamint prózapoétikájának eltérő tárgyhoz való viszonyulásait a maga kontrasztosságában felmutatni, vagyis végigkísérni a mészölyi „iterabilitást” a korai *Vadvizek* és *Sötét jelek* című kötetektől egészen a kései pannon prózáig. Az életműben sajátosan összefonódó állandó és mégis változékony jelleg tetten érhető mind a Mészölyt foglalkoztató problematikák eltérő poétikai módszerrel való megközelítésében (lásd például *Az atléta halála*, a *Saulus* és a *Film* azonos gondolati húrját), mind bizonyos szókapcsolatok és motívumhálózatok több évtizedes szövegvándorlás során észlelhető jelentésmódosulásában (*[v]érezékeny membrán*), mind pedig a prózapoétika folyamatos szemléletmódváltásában. Ekképpen például a Pannon-próza történethez való visszatérésének sokak által – egy haladványelvű irodalomtörténeti narratíva értelmében – hanyatlásként értelmezett vonulatában is kimutathatóak a forma konzekvens, ugyanakkor rejtett kapcsolódási pontjai a korábbi formakísérletekhez, tehát a látszólagos „hagyományos” integratív építkezésben az álintegrativitás.

A Szolláth által bevezetett fogalmi rendszer eredményesen képes a kanonizáció során kiszorított vagy leértékelt életmű-részeket a Mészöly-diskurzusba visszaemelni, ezáltal pedig kimozdítani azt a már Mészáros Sándor által is kifogásolt³ – és a későbbi recepció által sem igazolt – kritikai szem-
52 léletmódot, amely „a »váltás logikájának« engedelmeskedő irodalomtörténeti narratívával rögzítette Mészölyt az »előd« szerepében, zárójeljezve az *Alakulások* utáni munkásságát”. (456.) A Mészöly-életmű másik, erőteljesebben „zárójeljezett” korpusza az az irodalomtörténeti emlékezetből kiesett, a negyvenes évek végétől a hatvanas évekig datálható korai pályaszakasz, amelynek újrafelfedezése, ekképpen például a *Vadvizek* című első kötet vagy a *Fekete golya* című ifjúsági regény leporolása a Szolláth-monográfia egyik kiemelendő célkitűzése. Továbbá Mészöly realista remekléseinek, abszurd kísérleteinek, háborús novellisztikájának, hatalomanalíziseinek, a parabolisztikus beszédmód számos változatának elemző számbavétele, vagy akár a *Sötét jelek* meséinek friss szemléletű vizsgálata nem csak új területeket elevenít fel a Mészöly-értelmezés számára, hanem – példának okáért az említett mesékben fellelhető, a kései pannon próza felé vezető rejtektutak feltárásán, általában az életmű gyermek- és felnőttirodalmi rétegének együttolvasásán keresztül – képes új megvilágításba helyezni az eddigi szakirodalom figyelme által kitüntetettebb életműrészeket is.

A Thomka Beáta által jegyzett 1995-ös Mészöly-monográfia óta eltelt két és fél évtized nem csak olyan művekre enged távlatos rátekintést, mint az azonos évben megjelent *Családáradás* című regény vagy a pannon próza néhány kései darabja, hanem a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján fellépő értelmezői nemzedék azon válaszreakciójára („mentőakciójára”) is, amely a Kádár–Aczél-féle kultúrpolitikai nyomás alatt – főként a marxista kritika egzisztencializmus-vádjának hatására – megbélyegzett Mészöly-alakot kísérelte meg az esztétikai és irodalomelméleti fogalmak számára visszanyerni. Ekképpen Szolláth monográfiája a Mészöly-művek befogadás- és kultusztörténeti változásainak gócpontjai mentén képes párhuzamosan – értsd: a műimmanens szemlélettől eltérő értelmezések érvényességének eliminálása nélkül – felvillantani azokat a hangsúlyos interpretatív vonalakat a művek kezdeti kultúrpolitikai beágyazottságától a későbbi recepciótörténet különböző esztétikai és irodalomelméleti megközelítéseiiig, amelyek mintegy kétoldalú tükröként egyszerre láttatják az adott kor magyarországi kultúrpolitikai helyzetét, kritikai látásmódját, illetve domináns elméleti apparátusát, valamint a művek egy-egy általuk megpillantott, bizonyos szempontból tanulságos vagy akár legitim,⁴ ugyanakkor nem kizárólagos jelentésrétegét. A hatvanas évekre jellemző allegorizáló olvasatok és a hetvenes-nyolcvanas évek recepciójában jelentkező új kritikai szemlélet konfliktusának elemző bemutatása, a *Magasiskola* öt olvasata, *Az atléta halála* kapcsán artikulálódó

különböző olvasásmódok ütköztetése, vagy a *Film*hez kötődő összehasonlító közelítések egyaránt hozzájárulnak a művek eltérő jelentésrétegeinek feltárásához, valamint a recepcióban tapasztalható hangsúlyeltolódások történeti horizontjának megértéséhez.

A Mészöly-művek tézisművekként való értelmezhetőségét, vagyis az egy-egy domináns európai elméleti irányzat vagy tétele filozófiai rendszer „ráfogásával” operáló műértelmezést megkérdőjelező kritikai szándék nem új keletű viszonyulási módja a recepciónak. Könczöl Csaba már a hetvenes évek végén felhívta arra a figyelmet (még ha a „mentőakció” részeként is), hogy a különféle izmusok, filozófiai és esztétikai teorémák habár hatással voltak Mészöly látásmódjára és kérdésseltevéseire, kora egyik legeurópaibb magyar írójaként mind műveiben, mind esszéiben intenzív párbeszédet folytatott velük, valójában ezeken áttörve, „a még csak földidézhető, a néven még semmilyen tételes rendszer kategóriakészletével nem nevezhető jelenségek ingoványos tartománya”⁵ foglalkoztatta. Szolláth Dávid ugyanakkor – ellentétesen azzal az általa regisztrált tünettellel, mely szerint a kortárs magyar irodalomkritika gyakran tartózkodik attól, hogy komolyan megvizsgálja azokat a világirodalmi párhuzamokat, amelyeket felvet – nem csak jelzi, hanem módszeresen fel is fejt és részletesen elemzi Mészölynek a kortárs modernizmusokhoz és azok emblematisz alakjaihoz való viszonyulását; ekképpen részletesen kitér – a marxista kritika egzisztencializmusvádjához kötődő fogalmi homályosságokat és csúsztatásokat is megvilágítva – a mészölyi prózapoeitika Camus-hatására, a Mészöly szempontjából főként Beckett és Ionesco nevével fémjelvezhető abszurd drámával folytatott párbeszédre, a nouveau roman-hoz és Robbe-Grillet-hez, vagy a kései „történetességhez való visszatérés” kapcsán a mágikus realizmushoz és García Márquezhez köthető mind elméleti, mind prózapoeitikai hatásokra.

Mészöly kontextuális megértéséhez, az életmű időben előre nyúló, térben párhuzamosan futó, illetve a vele egyidejű írókkal való ezerféle kapcsolatának feltárásához járulnak hozzá továbbá olyan komparatív elemzések, mint Ottlik *Iskolájának* és Mészöly *Atlétájának* Esterházy *Függője* felőli újraolvasása, vagy a Nádassal sokáig szinte műhelyközösségben való alkotás nyomainak feltérképezése a *Film* és a *Párhuzamos történetek* kapcsán. A *Film* Márton László *Árnyas főtca* című művével való összeolvasása, a kései Mészöly-próza a kilencvenes évek „áltörténelmi” regényeinek kontextusában való vizsgálata, a pannon prózának nevezett műcsoport „latin-amerikai szálának” Bodor Ádám, Darvasi László és Láng Zsolt prózájával való, a mágikus realista inspiráció felőli párhuzamos értelmezése, vagy akár a Németh Gábor *Egy mormota nyara* című regényében kimutatható *Koldustánc*-allúzió elemzése

rendkívül izgalmasan reprezentálja a huszadik század második felétől burjánzásnak induló „hálózatosságot”, valamint a kortárs magyar prózával is párbeszédre képes Mészöly-hatást. Emellett az életművön belüli „hálózatosság” felfejtése érdekében a posztmodern esztétika és világfelfogás fogalmi rendszerének hatására az intertextuális utalásokra fogékonyra váló kritika nézőpontjából, valamint a 2007-ben megjelent *Műhelynaplók* fényében erőteljesebben észlelhető – ugyanakkor a Mészöly-recepció által eddig kevésbé tárgyalt – szövegépítkezési szempontra, a műveket átható különböző hagyományrétegek és szövegközi műveletek feltérképezésére, a vendégszövegek elrejtéséért felelős stilisztikai mimikri leleplezésére, valamint a Mészöly-életmű által megszólított heterogén kultúrtörténeti hagyomány rekonstruálására Szolláth monográfiája jelentős hangsúlyt fektet.

A monográfia elő-előbukkanó búvópatakját ugyanakkor azon friss szemléletű értelmezési lehetőségek képzik, amelyek – bizonyítva az elmúlt húsz évben a hazai diskurzusba lépő irodalomelméleti és -kritikai irányzatok, valamint a Mészöly-művek eddig kiaknázatlan jelentésrétegeinek rezonálthatóságát – új alternatívákat ajánlanak a Mészöly-kutatás számára. Ahogyan az új irodalmi művek szemléletmódosító hatása, valamint a strukturalizmus Magyarországra érkezésével párhuzamosan a kritika fogalmi készletének változása tetten érhető *Az atléta halálának* két kiadása között eltelt évtized recepciótörténeti fókuszváltásban, úgy jelen esetben is az új irodalmi történetek, valamint az irodalomelméleti szemléletmód számára is releváns irányzatok – a *poszthumanizmus* és az *animal studies*, az *ökokritika*, a *feminista kritika* és a *gender studies* – jelentőségének felerősödése teszik a Mészöly-művekben is „jobban észlelhetővé, felismerhetővé az eddig csak elszórtan vagy egyáltalán nem, legalábbis nem rendszerszerűen észlelt jegyeket, és új hagyomány képződik.” (176.) Szolláth ekképpen a mai poszthumanista szemlélet figyelmébe ajánlja a *Film* dehumanizált robbe-grillet-i leírásokra emlékeztető leíró pillanatainak elemzését, a szakirodalomban eddig dominánsan az allegorikus-példázatos interpretáció felől megközelített állattörténetek és állatleírások, az 1957-es *Sötét jelek* és az 1967-es *Jelentés öt egérről* című kötetek elbeszéléseivel és novelláival kezdődő vonulatát pedig figyelemre méltó vizsgálati tárgynak tartja az ökológiai elkötelezettségű irodalomértelmezés és az *animal studies* kritikai irányzata számára. Az életmű poétikai és motivikus összefüggéseinek feltárását gazdagíthatja továbbá a *Sötét jelek* című kötet végén szereplő kilenc mese antropomorfizált állatainak és életre keltett tárgyainak összevetése a felnőtt-életmű állat-és tárgy-leírásaival, amelyek épp az emberi nézőpont projekciónak visszaszorítása miatt lesznek jelentősek.⁶

A *Saulus*, a *Nyomozás 1–4.*, az *Alakulások*, a *Megbocsátás*, a *Film* című művek összefüggésében releváns vizsgálódási horizontként jelentkezik a

posztmodern narráció és az anti-detektívtörténet műfajcsoportjának talákozását vizsgáló szakirodalom. A társadalmi-kulturális kontextus összetevőinek feltárása érdekében vizsgált Mészöly–Polcz munkakapcsolat, valamint a nemi szerepek felfogásának módja felől érintett autoritás kérdésének elemzése mellett Szolláth Polcz Alaine erdélyi útleírásainak módszeres összevetését a *Pontos történetek, útközben* című művel további tanulmányok feladatául tűzi ki. *Az atléta halála* női elbeszélőjének elbeszélésmódja és a megkérdőjelezett (maszkulin) narrációs norma oppozíciójába beleíródott társadalmi nemek kérdése Szolláth elemzése mentén szintén releváns tárgya lehet a továbbiakban a *feminista kritika*, illetve a *gender studies* kutatásainak. E példákból is jól látszik, hogy valóban képződő és részben megképzendő hagyományról beszélhetünk Mészöly ezen új perspektívákból való felfedezése kapcsán, Szolláth Dávid rendkívül sokrétű szempontrendszert mozgósító monográfiája ugyanis az eddigi értelmezések azonos szemléletű vonulatát is jelezve, valamint a diskurzust új szempontokkal gazdagítva jelentős teret hagy a további kutatások számára. (*Jelenkor, Bp., 2020*)

Új Forrás 2021/8 – Rábai Dóra: A Mészöly-értelmezés (kortárs) alternatívái – Szolláth Dávid: Mészöly Miklós

¹ BALASSA Péter, *A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma = Uő., Észjárások és formák: Elemzések és kritikák újabb prózánkról*, Bp., Tankönyvkiadó, 1985, 105–127; KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Bp., Argumentum, 1994, 121.

² Mészöly Miklós, *Jegyzet a darab ürügyén (az Ablakmosóról) = Uő., Színházon kívül: Drámák*, Pécs, Jelenkor, 2010, 117.

³ Mészáros Sándor, *Egy hiánypótló monográfia: Thomka Beáta: Mészöly Miklós*, Kalligram, 1996/1, 66–71.

⁴ „Meglehet, hogy egy immanens-autonóm irodalomfelfogás szempontjából illegitimnek tűnik az »elliptikus« parabola allegorizáló politikai redukciója, a hatvanas évek példázatos regényei azonban mindaddig irodalomtörténeti zárványok maradnak, amíg az allegorizáló-politikai olvasás történeti kontextusát a recepciótörténet mellékes szempontjának tekintjük.” (236.) „Az autonóm esztétika alapján álló, műimmanens értelmezés elutasítja, irodalomellenesnek, reduktívának tartja az ilyen [a *Magasiskola* című műnek az államszocializmusról szóló allegorikus példázatként való olvasata – R. D.] szemléletű interpretációt. Mégis érdemes foglalkozni ezzel is, mert ezek is formálták a Mészöly-művek befogadását, talán rejteketeken, de hozzájárultak ahhoz, hogy Mészölyt egyre többen intranszigenz írónak tekintették a Kádár-korszak évtizedei során.” (144.)

⁵ KÖNCZÖL Csaba, *A pontosság romantikusa = Uő., Tükörszoba*, Bp., Szépirodalmi, 1986, 222.

⁶ A szakmai diskurzus ezirányú intenzív érdeklődését jelzi a Babeş-Bolyai Tudományegyetem szervezésében megrendezésre kerülő, Mészöly Miklós és Pilinszky János műveinek posztantropocentrikus olvasatait felvonultató konferencia.